

تحلیل محتوایی پیام‌های حضرت امام^(ع) در سالهای ۱۳۵۶-۱۳۵۷ و تأثیر آنها بر روند پیروزی انقلاب اسلامی رشید رکابیان^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۲۵

چکیده:

بی شک در پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ عوامل متعددی دخیل بوده است که مهمترین عامل شخصیت و رهبریت امام خمینی^(ع) بوده است و حضرت امام خمینی^(ع) به وجود اینکه در تبعید بودند ارتباط با مردم، جریان‌ها و شخصیت‌های انقلابی را از طریق پیام، مصاحبه، مکالمه و مکاتبه حفظ نمودند بر این اساس پیامهای امام خمینی^(ع) که در ۲۱ جلد در مجموعه‌ای با عنوان صحیفه امام منتشر شده است، بخش مهمی از محتوای این مجموعه را تشکیل می‌دهند. در واقع، عمده مطالب و مبانی فکری و سیاسی امام^(ع) که در جریان پیروزی انقلاب اسلامی تأثیرگذار بود از طریق مصاحبه‌ها و پیامها به طور کلی با رسانه‌های خارجی و خبرگزاری‌هایی بود که به گوش مردم حقیقت طلب ایران و سایر جهانیان می‌رسید. بخش عمده‌ای از تحولات خارجی و مسائل سیاسی داخلی نیز در قالب پیام از طرف امام^(ع) راهنمای عمل در تعیین سیاستها و راهبرد و استراتژی انقلابیون بود. پژوهش پیش رو با استفاده از روش تحلیل محتوایی به بررسی محورهای عمده و مورد تأکید حضرت امام^(ع) در پیام‌های ایشان می‌پردازد.

واژگان اصلی: امام خمینی^(ع)، صحیفه امام، انقلاب اسلامی، پیام، تحلیل محتوا.

۱. دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه آیت الله بروجردی (ره)، بروجرد، ایران (نویسنده مسئول)

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران که در تاریخ ۲۲ بهمن (۱۱ فوریه ۱۹۷۹ م) به پیروزی رسید، سرانجام با تشکیل جمهوری اسلامی ایران به مهمترین هدف الهی خویش که عبارت از تشکیل حکومت بر اساس دستورات و ارزشهای اسلامی و نفی سلطه و ظلم و فساد و تبعیض بود نائل گردید. این انقلاب بزرگ تحت هدایت و رهبری فعال حضرت امام خمینی^(ره) و دیگر علمایی که از وی پیروی می‌کردند به دست مردم ایران خلق شد. برای پی بردن و ادراک نقش حضرت امام خمینی^(ره) در انقلاب، توحه به پیامهای معظم له حقیقت امر را روشن تر می‌کند. امید شاه این بود که با تبعید امام خمینی بر نفوذ و مقبولیت همگانی او خط پایانی بکشد. این اقدام به شکست انجامید. حضرت امام در تبعید به انتشار اعلامیه‌ها و پیامها ادامه دادند و در آنها از مردم ایران خواستند تا پیروزی نهایی به مبارزه خود ادامه دهند. این اعلامیه‌ها اثر بسیار زیادی بر روی بیدارسازی افکار عمومی مردم ایران داشت. بر این اساس امام خمینی^(ره) در ۱۷۱ ماه تبعید، از آبان ۱۳۴۳ تا بهمن ۱۳۵۷، از طریق صدور اعلامیه‌های و پیامهای متعدد، مواضع خود را تبیین و مردم را به مبارزه دعوت می‌کردند؛ تا جایی که اعلامیه‌های امام در کنار نوار کاست سخنرانی‌های ایشان، تبدیل به یکی از رسانه‌های مؤثر انقلاب شده. در عین حال پیامها و سخنرانیهایشان در سالهای ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷ بیشتر تاثیرگذار بود.

نتیجه همه این مطالب این است که در پیروزی انقلاب اسلامی علل و عوامل مختلفی دخیل بودند که در این بین همانطور که اشاره شد نقش بی بدیل امام خمینی^(ره) از همه عوامل پررنگ تر بود. امام از طرفندهای مختلفی برای روش مبارزاتی خود با رژیم پهلوی و همراهی کردن مردم و جریانهای مختلف استفاده می‌کردند؛ یکی از روشهای امام که بر روند پیروزی انقلاب تاثیرگذار بود اعلامیه‌ها و پیامهای بود که جمعاً تعدا این پیامها «۱۴۱» مورد بود که اهم آنها در سالهای ۵۶-۵۷ صادر شدند.

به تاسی از مطالب مذکور پژوهش به این سؤالات جواب می‌دهد:

محتوای پیامهای حضرت امام^(ره) در سالهای ۵۶-۵۷ چه بودند؟

خطاب پیامهای حضرت امام^(ره) چه کسانی بودند؟

پیامهای حضرت امام^(ره) در سالهای ۱۳۵۶-۱۳۵۷ چه تأثیر بر روند و پیروزی انقلاب اسلامی ایران داشتند؟ فرضیه و یافته‌های پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی نشان می‌دهد که «امام^(ره) از طریق صدور پیامها و اعلامیه‌های متعدد، مواضع خود را تبیین و مردم را به مبارزه دعوت می‌کردند؛ و این پیامها در سال ۱۳۵۷ مهم‌ترین تأثیر را بر حضور مردم در صحنه انقلاب و سرنگونی رژیم پهلوی داشت که البته این عامل بر بقیه عوامل پیروزی تاثیرگذارتر بود.»

۱- پیشینه تحقیق

در مورد اندیشه سیاسی امام خمینی^(ره) مقاله زیاد به رشته تحریر درآمده است که هرکدام از یک زاویه وارد بحث شدند اما در این تحقیق که تاکنون پژوهشی صورت نگرفته به بررسی پیامهای حضرت امام^(ره) در سالهای ۵۶-۵۷ می پردازد و تاثیر آنها بر روند پیروزی انقلاب اسلامی ایران است. در عین حال دکتر یحیی فوزی در مقاله تحلیل محتوای کمی و کیفی مصاحبه‌ها و پیامهای امام خمینی^(ره) براساس صحیفه امام در فصلنامه اندیشه سیاسی (۱۳۹۴) به این موضوع می پردازد که: مصاحبه‌ها، گفتگوها و پیامهای امام خمینی^(س) که در ۲۱ جلد در مجموعه‌ای با عنوان صحیفه امام منتشر شده است، بخش مهمی از محتوای این مجموعه را تشکیل می‌دهند. در واقع، عمده مطالب و مبانی فکری و سیاسی امام^(ره) که در جریان پیروزی انقلاب اسلامی تاثیرگذار بود از طریق مصاحبه‌ها به طور کلی با رسانه‌های خارجی و خبرگزاری‌هایی بود که به گوش مردم حقیقت طلب ایران و سایر جهانیان می‌رسید. بخش عمده‌ای از تحولات خارجی و مسائل سیاسی داخلی نیز در قالب پیام از طرف امام^(ره) راهنمای عمل در تعیین سیاستهای کلی نظام بود. نامه‌ها و پیامهای امام خمینی^(ره) عنوان کتابی دو جلدی می‌باشد که مجموعه‌ای است از نامه‌ها و پیامهای تاریخی امام خمینی^(ره) که به مناسبت‌های مختلف نوشته شده‌اند. این کتاب بر اساس ترتیب تاریخی نامه‌ها و پیامهای امام راحل را از صحیفه نور جمع آوری و منتشر کرده است.

جلد اول این مجموعه دو جلدی، در یازده فصل، مجموعه‌ای است از نامه‌ها و پیامهای تاریخی امام خمینی^(ره) که به مناسبت‌های مختلف نوشته شده‌اند. فصل نخست کتاب به پیام‌ها و نامه‌هایی اختصاص دارد که حضرت امام^(ره) در زمان مبارزه با رژیم پهلوی تا هنگام پیروزی انقلاب اسلامی نوشته‌اند. از جمله مطالب این فصل می‌توان به نامه به آیت الله بروجردی، تلگراف به شاه و اعتراض به عملکرد اسدالله علم، اعلام عزای عمومی در عید سال ۱۳۴۲، مخالفت با لایحه کاپیتولاسیون، نامه‌ی سرگشاده به امیرعباس هویدا و پیامهای مختلف در مناسبت‌های گوناگون به ملت ایران اشاره کرد. فصول دیگر به موضوعات مختلف بعد از انقلاب می‌پردازد.

در جلد دوم، عناوینی چون «پیام امام به گورباچوف»، «قاطعیت و تدبیر در برخورد با انحرافات»، «روز جهانی قدس»، «نامه‌های خانوادگی و عرفانی»، «نامه‌های اخلاقی»، «وصیت نامه سیاسی - الهی امام خمینی^(ره)» و غیره وجود دارد.

پژوهش پیش رو با استفاده از روش تحلیل محتوای کمی و کیفی به بررسی محورهای عمده و مورد تاکید حضرت امام در مصاحبه‌ها و پیام‌های ایشان در سالهای ۵۶-۵۷ می‌پردازد.

۲- تعریف مفاهیم

۱-۲. تعریف انقلاب

انقلاب به لحاظ لغوی، به معنای تغییر و تحول است. (فرهنگ معین، واژه انقلاب) این کلمه، به معنای دگرگونی و بازگشت هم آمده است. انقلاب از سفر، به معنای بازگشت از مسافرت می‌باشد. (شیخ طریحی، ج ۳: ۵۳۹) در تعریف اصطلاحی انقلاب گفته‌اند:

انقلاب دگرگونی بنیادی در همه زمینه‌های اجتماعی، اخلاقی، اقتصادی، حقوقی و به ویژه سیاسی است نسبت به آنچه پیش از انقلاب استوار و پابرجا بوده است. (باقی زاده، سایت ای رسانه) انقلاب عبارت است از طغیان و عصیان مردم یک ناحیه و یا یک سرزمین، علیه نظم حاکم موجود برای ایجاد نظمی مطلوب. (مطهری، ۱۳۸۴: ۲۹)

۲-۲. پیام

پیام یکی از مهم‌ترین عناصر فرآیند ارتباط است که در واقع، تمامی ارتباطات در مرحله اول برای رساندن یا دریافت آن انجام می‌شود. صاحب‌نظران این عنصر را به صورت‌های مختلفی تعریف و تبیین کرده‌اند.

در رویکردی عام به مفهوم پیام، که همین رویکرد نیز مورد نظر این پژوهش خواهد بود، می‌توان گفت پیام، هر چیزی است که فرستنده به ارتباط می‌گذارد و در کانال ارتباطی قرار می‌گیرد. با این نگاه به مفهوم پیام باید آن را اعم از صورت و محتوا دانست و چنین قائل شد که پیام مشتمل بر مطالب و اطلاعات خواهد بود که فرستنده آنها را در قالب نشانه‌ها و کدها رمزگذاری کرده است. البته بسته به اینکه معنا را قابل انتقال بدانیم یا نه؛ تعداد این عناصر رد و بدل شده ممکن است تغییر کند؛ بدین بیان اگر معتقد باشیم معنا امری انتقال‌پذیر است که با پیام منتقل می‌شود، در این صورت، با رویکرد عام به پیام باید پیام را اعم از سه عنصر کدها، محتوا و معنا دانست؛ (فرهنگی، ۱۳۷۴: ۶) زیرا در این صورت، معنا نیز جزو چیزهایی است که میان فرستنده و گیرنده انتقال می‌یابد. گفتنی است برخی افراد همچون دیوید برلو، معنا را امری انتقال‌ناپذیر می‌دانند و بر این باورند که «فقط پیام‌ها قابل انتقال بوده و معنی در خود پیام نیست، بلکه در استفاده‌کنندگان از پیام است» (فرهنگی، ۱۳۷۴، ج ۱، ۷)

در رویکرد خاص به مفهوم پیام، گاهی پیام عبارت از قالب‌ها و ساختارها دانسته شده و به مجموعه‌ای از نمادها گفته شده است که در انتقال معنا از فرستنده به گیرنده به کار می‌روند. برخی به این دیدگاه انتقاد کرده‌اند که نمادها و نشانه‌ها مثل الفاظ و کلمات، تصاویر و حرکات، ابزارهای انتقال پیام هستند و نه خود پیام. آنچه جوهره اصلی پیام را تشکیل می‌دهد، همان معنا و مقصودی است که فرستنده در نظر دارد و می‌خواهد آن را برای مخاطب بفرستد. البته این جوهره پیام با نشانه‌ها هم رابطه دارد و هر دو در واقعیتی به نام «پیام» متحد می‌شوند. به عبارت دیگر، هرگاه معنایی از ذهن در قالب یک نشانه ریخته شود، پیام در عالم خارج تحقق خواهد یافت (بلیک، ۱۳۷۸: ۲۴)

رویکرد خاص دیگر به پیام، دیدگاهی است که پیام را عبارت از معنایی می‌داند که در فرآیند ارتباط انتقال می‌یابد، اعم از معنایی که فرستنده می‌خواهد به گیرنده منتقل کند یا معنایی که شنونده از پیام استنباط می‌کند (گیل و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۷). تعریف گوران از پیام، ناظر به همین رویکرد است. وی در تعریف آن می‌نویسد: «پیام عبارت است از افکار، ایده‌ها یا پاسخ‌های ما به شرایط درونی خویش که قصد ابرازشان را داریم» (هارجی و دیگران، ۱۳۸۶: ۲۲) این رکن از ارکان ارتباطات انسانی که به دلیل اثرگذاری بر مخاطب از سوی فرستنده ارسال می‌شود، به اعتبار عوامل اثرگذار موجود در آن، از سه سازه عمده تشکیل شده است. به عبارت دیگر، سه عامل یا سازه در آن وجود دارد که موجب منتج شدن آن به اثرهای مطلوب و مورد نظر می‌شود:

- رمز یا کدهای پیام: کد عبارت است از هر گروه از نمادها که بتوانند به شیوه‌ای ساخته شوند و برای برخی از افراد به اصطلاح معنادار باشد.

- محتوای پیام: محتوای پیام بر اساس بیان برلو همان مطالب درون پیام است که منبع ارتباط، آن‌ها را برای بیان هدف خود انتخاب کرده است. برای مثال، محتوای هر کتاب شامل اظهارات و اطلاعاتی است که آن کتاب مطرح می‌کند و قضاوت‌های نویسنده را آن‌چنان که در ذهن دارد، شامل می‌شود.

- شیوه و حالت‌های پیام‌دهی: روش پیام‌دهی همان تصمیم‌هایی است که منبع ارتباط برای انتخاب و تنظیم و ترتیب کدها و محتواها می‌گیرد. برای مثال، ما با عوض کردن لحن گفتار یا با تکرار بخشی از پیام، تغییرات بسیاری در پیام خود می‌دهیم و در واقع، روش پیام‌دهی را تعیین می‌کنیم (محسنیان راد، ۱۳۸۵: ۱۹۰)

۳- چارچوب نظری

تحلیل محتوا روشی است که می‌توان آن را درباره انواع گوناگون پیام‌های مندرج در آثار ادبی، مقاله‌ها، اسناد رسمی، خطابه‌ها، اعلامیه‌های سیاسی، گزارش‌های اجتماعات، برنامه‌های شنیداری و دیداری و گزارش مصاحبه‌های نیمه رهنمودی به کار بست. بر اساس تحلیل محتوا روش تحقیقی است برای گرفتن نتایج معتبر و قابل تکرار از داده‌های استخراج شده از متن. (دانیل، لیس، جی. فیکو، ۱۳۸۱: ۲۳) تحلیل محتوا «هر فنی است که به کمک آن، ویژگی‌های خاص پیام‌ها را به طور نظام یافته و عینی مورد شناسایی قرار می‌دهند.» (فرانکفورد، نجمیاس، ۱۳۹۰: ۶۹) ویکزر و وینر تحلیل محتوا را هر رویه نظام مندی که به منظور بررسی محتوای اطلاعات ضبط شده باشد تعریف می‌کند. کریپندورف آن را به عنوان یک فن پژوهشی برای ربط دادن داده‌ها به مضمون آن به گونه‌ای معتبر و تکرار پذیر تعریف می‌کند. (ویمر و جوزف آر. دومینیک، ۱۳۹۲: ۲۱۷) بنابراین، تحلیل محتوا عبارت است از: فنی که به وسیله آن مشخصات خاص پیام به طور روشمند و دقیق جهت استنباط علمی شناسایی می‌شوند. دقت و عینیت امر متضمن آن است که تحلیل مبتنی بر قواعد مشخصی باشد تا به دانش پژوهان امکان دهد از پژوهش‌های مختلف به نتایج یکسان مورد نظر دست یابند. (طالقانی، ۱۳۸۱: ۹۵) کرلنگر بر این باور است که تحلیل محتوا دارای ویژگی‌های زیر می‌باشد:

الف) تحلیل محتوا روشی نظام‌مند است؛ به این معنا محتوایی که قرار است مورد ارزیابی قرار گیرد، باید براساس قواعد روشن و ثابتی برگزیده شود.

ب) تحلیل محتوا روشی عینی است. بنابراین، ساخته‌های ذهنی پژوهشگر نباید در آن دخالت داشته باشد.

ج) از آنجایی که تحلیل محتوا کمی است، هدف اصلی تحلیل محتوا بازنمایی دقیق مجموعه‌ای از پیام می‌باشد (ویمر و جوزف آر. دومینیک، پیشین، ۲۱۷-۲۱۸)

۳-۱. مراحل تحلیل محتوا

فرایند کلی عملیات تحلیل محتوا عبارت است از:

۱- موضوع مورد مطالعه از قبل تعیین می‌گردد که می‌تواند لغات، جملات، عناوین اصلی مقالات و موارد مشابه آن باشد. به عنوان نمونه، پژوهش برای بدست آوردن بار ارزشی به کار رفته در یک مقاله انجام می‌گیرد.

۲- بیان یک چارچوب که تئوری تحقیق بر آن مبتنی است. با توجه به تئوری موجود،

فرضیه‌ها و متغیرهای مرتبط با مفاهیم مشخص می‌گردد و با استفاده از روش مناسب برای متغیرهای مورد نظر و با اهدافی که بر آن مترتب می‌باشد، به تحلیل داده‌ها پرداخته می‌شود.

۳- در نظر گرفتن وسیله‌ای برای اندازه‌گیری متغیرها. به عنوان مثال، تهیه فهرستی از واژگان کلیدی به قصد شمارش آن و بدست آوردن معانی که در آن واژگان قصد گردیده است.

۴- تهیه و تنظیم ابزار جمع‌آوری اطلاعات با توجه به موضوعی که قرار است پژوهش در آن انجام گیرد.

۵- جمع‌آوری اطلاعات مربوط به طرح تحقیق. با در نظر گرفتن زمان مشخص و مکانی که قرار است عملیات در آن انجام گیرد. در ضمن لازم است به جمع‌آوری متن‌ها یا واژه‌هایی پرداخته شود که به طور عموم در مسئله مورد پژوهش کاربرد داشته باشد. پس از انجام مراحل فوق، داده‌های جمع‌آوری شده به دسته‌های مختلف طبقه‌بندی می‌گردند.

۶- پژوهشگر پس از جمع‌آوری اطلاعات، به تجزیه و تحلیل آن دسته از داده‌هایی می‌پردازد که با فرضیه تحقیق مرتبط می‌باشد تا بتواند نتایج مورد نظر را بدست آورد (رفیع پور، ۱۴۰۰: ۲۱۹)

۲-۳. کاربرد تحلیل محتوا

۱- معمول‌ترین استفاده از تحلیل محتوایی، توصیف خصوصیات پیام است. به عنوان مثال، برای فهم درست متون درسی، سخنرانی‌ها، روزنامه‌ها و مجلات، می‌توان آنها را تحلیل محتوا نمود تا بتوان ارزش‌ها و نظریات به کار رفته در آنها را بدست آورد.

۲- تحلیل محتوا به ما کمک می‌کند تا اهداف فرستنده پیام را به دست آوریم و دلایل ارسال پیام و نتایج مترتب بر آن را مورد بررسی قرار دهیم. از این‌رو، تحلیل متون برای فهم و درک پیام و بیان دلایل ارسال کنندگان پیام و هدفی که بر آن مترتب می‌باشد، لازم به نظر می‌رسد. به عنوان نمونه، با تجزیه و تحلیل محتوای پیام، رهبر یک حزب سیاسی به مخاطبان خود، می‌توان به راحتی اهداف آن را بدست آورد.

۳- در تحلیل محتوا، پژوهشگران به دنبال شناخت اثر پیام بر روی مخاطبان و گیرنده آن می‌باشند. مثلاً، افرادی که پیام برای آن‌ها ارسال می‌شود، مورد مطالعه قرار می‌گیرند تا میزان تأثیر پیام بر افراد اندازه‌گیری شود و اثر مثبت و یا منفی آن بدست آید. و در صورت لزوم، به اصلاحات پیام پرداخته شود.

۴- شناخت اثر و نویسنده آن، در این روش، پژوهشگر محور فعالیت خود را متمرکز بر

واژه‌های به کار رفته در متن می‌کند که تحلیل محتوا بر روی آن انجام می‌گیرد. مثلاً، افراد با توجه به ویژگی‌های شخصیتی خود از واژگانی خاص در نوشتار خود سود می‌جویند. فراوانی واژه‌ها و نحوه ترکیب آنها در میان افراد متفاوت می‌باشد. بنابراین، با در دست داشتن اثری از افرادی که احتمال دارد اثر مجهول الهویت به او تعلق داشته باشد، به شناسایی صاحب اثر پی برد.

۵- از تحلیل محتوا می‌توان برای پاسخ به پرسش‌هایی که ممکن است پژوهشگران مطرح نمایند نیز استفاده نمود.

۶- کاربرد تحلیل محتوا می‌تواند برای بررسی جنبه‌هایی از فرهنگ و تغییرات فرهنگی مورد استفاده قرار گیرد. به عنوان مثال، می‌توان اشعار، ادبیات و هنر یک فرهنگ را در زمان خاصی مورد تحلیل قرار داد تا ارزش‌های موجود در آن عصر بدست آید و یا به مقایسه ارزش‌ها در زمان‌های متعدد مبادرت ورزید و دگرگونی ارزش‌ها را در طول زمان اندازه‌گیری نمود. به عنوان مثال، می‌توان از پژوهشی نام برد که توسط شخصی به نام «دیوید مک کله‌لند» انجام گرفته است. ایشان «توفیق افراد در فرهنگ‌های مختلف» را از طریق تحلیل محتوای ادبیات آنان مورد ارزیابی قرار داد و بدین نتیجه رسید که افراد موفق دارای اراده قوی هستند و برای بدست آوردن موفقیت تلاش می‌کنند. این گونه افراد معمولاً از ناهم‌نوایی‌های بیشتری برخوردار می‌باشند. از این‌رو، دست به فعالیت‌هایی می‌زنند که دارای خطر زیادی می‌باشد (همان: ۴۱۸)

۷. از طریق تحلیل محتوا می‌توان به خصوصیات و ویژگی‌های اجتماعی زمانی خاص دست یافت؛ زیرا بیشتر نویسندگان در آثار خود به انعکاس مسائل و امور با اهمیت زمان خود می‌پردازند. با محور بندی ویژگی‌های اثر و بیان شاخص‌های به کار رفته در آن، می‌توان به بُعد نامحسوس و پنهان مسائل اجتماعی زمان نویسنده دست یافت.

۸- با تحلیل نامه، نوار، نوشته و سفرنامه می‌توان به بیماری، خصوصیات روحی و ذهنی افراد پی برد. از طریق روش روان‌کاوی، پژوهشگر در تحلیل محتوای خود به دنبال شناخت عوامل مختلفی است که شامل خطوط کلی بر فکر، اندیشه، جهان بینی، دنیای ذهنی و نگرش‌های ایده آلیستی صاحب محتوای آن می‌باشد. به علاوه، از طریق تحلیل محتوا می‌توان به شناخت جریان‌های عمیق و پنهان اجتماعی دوره‌ای که نویسنده در آن می‌زیسته دست یافت. در سال ۱۹۶۶ تحقیقاتی برای شناخت خصوصیات افراد مبتلا به اسکیزوفرنی انجام گرفت که هدف شناخت زبان افراد سالم و بیمار بود، در تحلیل اسناد به دست آمده از افراد دو گروه، بدین نتیجه

دست یافتند که افراد سالم از کلمات وصفی (به صورت مفعولی) کمتر استفاده می‌کردند. درحالی که، افراد بیمار کلمات وصفی بیشتری به کار می‌بردند (ساروخانی، ۱۳۸۵: ۴۷۰)

۳-۳. رده‌های دلالتی پیام

به اختصار گونه‌های دلالتی پیام عبارتند از:

۱. موضوع پیام و این که پیام درباره چیست؟ در مورد امور سیاسی، اخبار، اقتصادی، بازرگانی، اعتقادی، عمومی.

۲. نحوه برخورد و جهت گیری نسبت به موضوعی که می‌تواند مثبت یا، منفی یا حالت خنثی داشته باشد.

۳. اصولاً جهت گیری بر چه اساسی شکل گرفته است. مثلاً، در مخالفت با یک اظهار نظر چگونه، برخورد صورت می‌گیرد: تردید به لحاظ اخلاقی، تردید در صداقت، تمسخر و نفی اعتبار، تردید در درستی و پیشرفت، تردید در روش، فقدان اصالت و اموری از این سنخ‌ها.

۴. ارزش: باید توجه داشت که پیام حاوی کدام ارزش‌ها، باورها، آرمان‌ها و نیازها است. عزت نفس، اقتدار، آسایش، مهر و محبت، مهارت، دوستی، پیشرفت، استقلال، چیرگی، آزادی، پرخاشگری، عشق، و امثال این‌ها.

۵. ویژگی‌هایی که پیام برای توصیف مردم یا سازمان‌ها به کار می‌برند، کدامند؟ تعلقات سیاسی، دینی، مذهبی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و یا موارد دیگر.

۶. عامل: باید دید که چه کسانی عامل و مسبب عمل معرفی می‌شوند. گروه‌های داخلی، احزاب، روحانیون، اقوام، عوامل خارجی یا عوامل ذی نفوذ دیگر.

۷. استناد مطالب ابراز شده به چه کسانی نسبت داده می‌شود؟ گروه‌های سیاسی، رهبران دینی، اقلیت‌های مذهبی، دانشمندان علوم طبیعی و غیره.

۸. برای رسیدن به هدف چه روشی باید دنبال شود. راه‌های قانونی، خشونت، عطفوت مهربانی، روش درمانی، مذاکره، مصالحه، پرداخت جرائم و امور دیگری که کارایی دارند.

۹. منشأ: پیام از کجا سرچشمه گرفته است؟ کدام ارگان‌های سیاسی یا نظامی دست به این کار زده، یا کدام رسانه خبری منشأ این کار بوده است.

۱۰. مخاطب‌شناسی پیام: این که پیام‌ها برای چه کسانی ارسال شده است؟ چه گروه‌هایی را در بر می‌گیرد؟ همه مردم، فرهنگیان، نخبگان یا سازمان‌های دولتی و غیره.

۱۱. ماهیت پیام: در تحلیل محتوا یکی از امور مهم توجه به ماهیت پیام می‌باشد. باید دید ماهیت پیام چیست؟ تا به تحلیل آن پرداخت.
۱۲. زمان: ماجرا در چه زمانی رخ داده است و در کدام عصر به وقوع پیوسته است.
۱۳. محل: حادثه در کجا به وقوع پیوسته است؟ در داخل کشور یا در خارج، در منزل یا در خیابان، محفل سیاسی یا مکان‌های دیگر.
۱۴. ستیز: سرچشمه و نوع ستیزها چیست؟ در میان اقوام، ملل، گروه‌ها، طبقات اجتماعی و غیره.
۱۵. پایان: سرانجام ستیز به کجا منتهی می‌شود، پایان خوبی دارد یا بد. (مانهایم، ریچ، ۱۳۹۲: ۲۲۳-۲۲۴)
- تحلیل محتوا از روش‌های مرسوم، برای مطالعه دقیق و نظام مند انواع متون، بویژه متون رسانه‌ای است و در تمام شاخه‌های علوم اجتماعی کاربرد دارد. اگر بیرون کشیدن محتوای یک متن نوعی گردآوری داده‌ها در نظر گرفته شود، تحلیل محتوای آن در زمره روش‌های گردآوری اطلاعات نیز به شمار می‌رود و تنها روشی برای تحلیل متون و اسناد موجود پنداشته نمی‌شود. منظور از محتوا انواع واحدهای انتقال پیام، اعم از واژه‌ها، معانی، نمادها و تصاویری است که در یک متن یافت می‌شود. (سیدامامی، ۱۳۹۰: ۳۷۷)

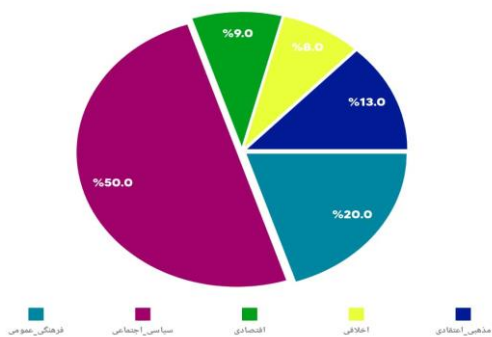
جدول (۱) انواع پیام‌های امام خمینی^(ره)

فرهنگی-عمومی	مذهبی-اعتقادی	سیاسی-اجتماعی	اقتصادی	اخلاقی	جمع	سال
۳	۲	۸	۲	۱	۱۶	۱۳۵۶
۱۶	۱۰	۴۰	۷	۷	۸۰	۱۳۵۷
۱۹	۱۲	۴۸	۹	۸	۹۶	جمع

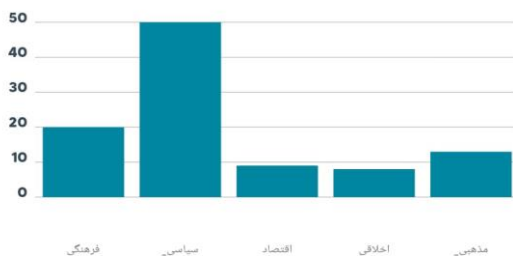
گونه‌های دلالتی پیام عبارتند از:

۱. موضوع پیام و این که پیام درباره چیست؟ در مورد امور سیاسی، اخبار، اقتصادی، بازرگانی، اعتقادی، عمومی.
- بر اساس گونه‌های دلالتی همان طور که در جدول بالا آمده محتوای پیامهای حضرت امام^(ره) در سالهای ۵۶-۵۷ فرهنگی، مذهبی، سیاسی اجتماعی، اقتصادی و اخلاقی بوده است که در دو سال منتهی به انقلاب اسلامی تأثیر زیادی بر پیروزی انقلاب اسلامی داشته است. به عنوان نمونه چند مورد از این پیامها ذکر می‌شود.

نمودار پای

و در نمودار ستونی و دوتن ریز پیام‌های امام خمینی (ره) مشاهده می‌شود.

نمودار دونات

اخلاقی	اعتقادی/مذهبی	پیام های سیاسی	اقتصادی	فرهنگی
آزادی	توحید شناسی	ولایت و رهبری	غارت نفت توسط	عزت نفس
تکریم مردم ایران	رسالت	تشکیل حکومت اسلامی	استکبار جهانی	اسلام ناب
ایثار	معاد	مبارزه با استبداد	غارت اموال محروم	یاس از جنود
توکل	شفاعت	عدالت خواری	توسط پهلوی	شیطان
جهاد با نفس	امامت	جهاد	فقر مردم	توجه به علم
شجاعت	قیام برای خدا	نفس استکبار	(ر.ک. صحیفه	تشکر از مردم و علما و
صبر و استقامت	(ر.ک. صحیفه	پهلوی خائن	امام.ج. ۳، ۴، ۵، ۶)	اقتدار مختلف
عزت	امام.ج. ۳، ۴، ۵، ۶)	تفکر از خائنین و منصرفین		اتحاد
عمل به تکلیف		(ر.ک. صحیفه امام.ج. ۳، ۴، ۵، ۶)		(ر.ک. صحیفه
غیرت				امام.ج. ۳، ۴، ۵، ۶)
اخلاص				
(ر.ک. صحیفه				
امام.ج. ۳، ۴، ۵، ۶)				

جدول محتوای پیامها

رده‌های دلالتی پیام

بررسی و آنالیز پیام‌ها به شرح زیر است:

پیام به ملت و مردم ایران با هدف واژگونی نظام پهلوی دارای محتوای سیاسی می‌باشد. «پیام سیاسی» پیام به ملت ایران درباره چراغانی سوم و پانزدهم شعبان همانطور که از نامش پیداست و بحث شعبان را بیان می‌کند می‌توان محتوای آن را اعتقادی دانست. (فرهنگی)

پیام به ملت ایران درباره لزوم استمرار و ادامه مبارزه که دارای محتوای سیاسی می‌باشد. (صحیفه امام، ج ۳: ۴۰۴)

پیام به ملت ایران و بیان وظائف علما در بسیج مردم که دارای محتوای اعتقادی است. پیام به ملت ایران درباره کشتار مردم در اصفهان و شیراز با گفتن این نکته که بحث کشتار بحثی سیاسی است می‌توان محتوای آن را سیاسی دانست.

پیام به اهالی آبادان درباره آتش سوزی سینما رکس در ۳۱ مرداد ۱۳۵۷ که محتوای آن اخلاقی می‌باشد.

پیام به نهضت آزادی ایران در خارج و بیان اسلامی بودن نهضت، در واقع هماهنگی که از نامش معلوم می‌باشد بحث اسلامی بودن هستش که در واقع یعنی محتوای اعتقادی و مذهبی است. اشاره به پیام تاریخی ۵ / ۵ / ۵۷ هم می‌کند. نهضت مقدس اخیر ایران که ابتدای شکوفایی اش از ۱۵ خرداد ۴۲ بود صد درصد اسلامی است و به دست توانای روحانیون با

پشتیبانی ملت مسلمان و بزرگ ایران پی ریزی شده است.

پیام به ملت ایران درباره فریبکاری‌های جدید شاه که مربوط به روی سر کار آوردن دولت شریف امامی و فریبکاری شاه می‌باشد و چون بحث فریبکاری دران وجود دارد می‌توان محتوایان را اخلاقی دانست.

پیام به ملت ایران درباره کشتار وحشیانه ۱۷ شهریور ۵۷ یا همان جمعه خونین که دارای محتوای سیاسی می‌باشد.

پیام به ملت ایران پس از وقوع قاجعه ۱۷ شهریور با آوردن آیاتی از قران که با وجود آوردن آیات قران می‌توان ان را در زمره ابعاد اعتقادی قرار داد.

پیام امام و تاکید بر ادامه اعتصابها که محتوای سیاسی دارد.

پیام به ملت ایران درباره اغفال مردم توسط دولت که محتوای اخلاقی دارد (صحیفه امام، جلد سوم، ۴۷۴).

پیام به ملت ایران به مناسبت مهاجرت از عراق اجتماعی می‌باشد.

پیام به ملت ایران به مناسبت آغاز سال تحصیلی که با توجه به این که دانش آموختن جز مباحث فرهنگی است دارای محتوای فرهنگی می‌باشد.

پیام به ملت ایران به مناسبت چهلم شهدای ۱۷ شهریور که محتوایان سیاسی می‌باشد.

بحث حقوق بشر هم وجود دارد که می‌توان ان را داری یک محتوای اخلاقی دانست.

پیام به علما و سفارش جوانان به حفظ احترام مراجع و روحانیون اعتقادی می‌باشد.

پیام به زائران بیت الله الحرام و بیان گرفتاری‌های ملت ایران که این هم در زمره بعد سیاسی قرار می‌گیرد.

پیام به ملت ایران دستور العمل برای ادامه مبارزه که مصادف بود با سالروز تولد شاه در ۴

ابان ۵۷ و دارای محتوای سیاسی است. (صحیفه امام، جلد ۴: ۱۵۴)

پیام به آقای سید محمود طالقانی در ۱۱ ابان ۵۷ که محتوایان فرهنگی می‌باشد و مناسبتان نیز

ازادی آقای طالقانی ز زندان رژیم می‌باشد. در واقع می‌توان گفت که نامه به شخصیت است.

(صحیفه امام، جلد ۴: ۲۵۹).

پیام به ملت ایران و تذکر به سران ارتش و وعده نزدیک بودن پیروزی و محتوای آن سیاسی است.

پیام به مردم کردستان در ۱۴ ابان ۵۷ و تشکر از اعلام همبستگی مردم کردستان که محتوای

اجتماعی را در بر می‌گیرد.

پیام به ملت ایران به مناسبت روی کار آمدن دولت نظامی از هاری در ۱۶ ابان ۵۷ که در همین روز این پیام داده شد و محتوای آن سیاسی می‌باشد.

پیام امام در ۱۸ ابان ۵۷ به علما و روحانیون و دعوت از آنان برای کمک به محرومین که مخاطبان هم علما و روحانیون بودند و محتوای فرهنگی داشت. (صحیفه امام، جلد ۴: ۴۰۸).

پیام به دانشجویان مقیم خارج در تاریخ ۲۳ ابان ۵۷ که موضوع آن تجلیل از مبارزات دانشجویان مسلمان و پیروزی نهایی ملت ایران بود و محتوای آن را می‌توان فرهنگی دانست.

پیام به ملت مسلمان ایران درباره وظائف اقدار جامعه در استانه ماه محرم در تاریخ ۱ آذر ۵۷ که محتوای آن اعتقادی است.

پیام به ملت ایران به مناسبت جنایات‌های اخیر شاه در ۳ آذر که مناسبت آن هم به مسلسل امام هشتم شیعیان از سوی رژیم بود و محتوای آن سیاسی بود.

پیام به علما و مردم هندوستان در ضرورت همدردی با ملت ایران محتوای آن سیاسی است.

پیام به ملت ایران درباره کشتار مردم و ادامه اعتصابها که به مناسبت فرا رسیدن ماه محرم هم بیان شد و محتوای آن سیاسی است.

پیام به ملت ایران درباره راهپیمایی تاسوعا و عاشورا در تاریخ ۲۳ آذر ۵۷ که محتوایی اعتقادی و مذهبی دارد.

پیام تبریک به مسیحیان جهان که محتوای آن نیز همانطور که از نامش پیداست اعتقادی می‌باشد.

پیام به ملت مسلمان ایران و گفتن شش توصیه عمومی که با توجه به این که عمومیت دارد محتوای آن عمومی می‌باشد این پیام در تاریخ ۶ دی ۵۷ می‌باشد.

پیام به ملت ایران درباره تحریم پرداخت مالیات و پول آب و برق و تلفن در تاریخ ۱۲ دی ۵۷ که با توجه به این نکات این پیام دارای محتوای اقتصادی می‌باشد.

پیام به ملت ایران در اعلام روز نهم صفر به عنوان عزای عمومی که در آن گفته شد اطاعت از شاه جرم است، به همین دلیل از محتوای سیاسی برخوردار است.

پیام امام در ۱۶ دی ۵۷ به اعتصاب کنندگان مطبوعات برای پایان اعتصاب و سیاسی است این پیام.

پیام به علما و مردم پاکستان درباره جنایت عمال شاه در قم و مشهد ه محتوای آن سیاسی می‌باشد.

پیام به ملت ایران درباره توطئه تعرض به مردم به اتهام ساواکی بودن در تاریخ ۱۹ دی ۵۷ که

محتوایان سیاسی می‌باشد.

پیام به ملت ایران، تشکیل شورای انقلاب دولت بختیار و احتمال کودتا در تاریخ ۲۲ دی ۵۷ و محتوایان سیاسی می‌باشد.

پیام به ملت ایران درباره توطئه حمله به نیروهای نظامی و انتظامی بود به نام ملت ایران و به این وجه می‌توان گفت محتوای این پیام سیاسی می‌باشد.

پیام به ملت ایران در تاریخ ۲۵ دی ۵۷ که توصیه‌های نه گانه ای را بیان کردند به مناسبت فرا رسیدن اربعین حسینی و می‌توان محتوایان را عمومی دانست چرا که دارای نکات مختلف در زمینه‌های مختلف می‌باشد.

پیام به خبرگزاری‌های خارجی در تاریخ ۲۶ دی ۵۷ که دارای محتوای سیاسی است. پیام تبریک به ملت ایران به مناسبت فرار شاه و تشریح وظائف احاد ملت و چون در این پیام قشرها و نهادها و... را بیان کرده‌اند باز می‌توان آن را در زمینه تحلیل محتوایی دارای یک محتوای عمومی دانست که زمینه‌های مختلف را دارا می‌باشد.

پیام به ملت ایران درباره توطئه عمال شاه در اهانت به مراجع که می‌توان محتوایان را اعتقادی دانست. پیام به ملت ایران در بازگشت قریب الوقوع به ایران و اخطار به نهادهای دولتی که می‌توان محتوایان را سیاسی بیان کرد.

پیام به عموم مردم در ابراز تنفر از خائنین و منحرفین در مرداد ۵۶ دارای محتوای عمومی می‌باشد. پیام به انجمن اسلامی دانشجویان امریکا و کانادا که یک محتوای سیاسی دارد چرا که در مورد جنایات رژیم بود در این زمان کارتر رئیس جمهور امریکا بود.

پیام به اتحادیه انجمن‌های اسلامی دانشجویان در اروپا چه به عدم نقش اسلام می‌پردازد و محتوای آن اعتقادی مذهبی است.

پیام تشکر به آقای یاسر عرفات و بیان جنایات استعمار و شاه که وقتی صحبت از استعمار می‌شود که یک بحث سیاسی است پس محتوا را می‌توان سیاسی دانست.

پیام به علما و ملت ایران و بیان وظیفه عمومی در قبال رژیم شاه همانطور که در نام خود پیام دیده می‌شود وظیفه عمومی را مطرح می‌کند که می‌توان با توجه به این نکته محتوای آن را عمومی دانست یعنی همه اقشار مختلف را بیان می‌کند و دارای محتوای گوناگونی همچون سیاسی فرهنگی اخلاقی اعتقادی می‌باشد.

پیام تشکر به علمای آذربایجان به مناسبت به شهادت رسیدن سید مصطفی خمینی که دارای محتوای سیاسی می‌باشد.

پیام به دانشجویان خارج از کشور و تاکید بر ادامه مبارزه که با توجه به مؤلفه مبارزه می‌توان محتوای این پیام را سیاسی دانست.

پیام تشکر از حمایت فضلا و طلاب حوزه علمیه اصفهان یک پیام اعتقادی و مذهبی است پیام به ملت ایران به مناسبت دیام ۱۹ دی مردم قم و نوید پیروزی که محتوای کاملاً سیاسی دارد و مؤلفه قیام هم نشان دهنده همین موضوع است.

پیام به دانشجویان ایرانی مقیم هند و لزوم و پرهیز از تفرقه که دارای محتوای سیاسی می‌باشد. پیام به انجمن‌های اسلامیه دانشجویان در اروپا و بیان وظایف روشنفکران چه محتوایی اجتماعی دارد.

پیام به اهالی آذربایجان مربوط به چهلم شهدای ۱۹ دی در قم که این پیام از مولفه‌های استعمارگران ماموران ساواک نام برده است و با توجه به این مولفه‌ها می‌توان بیان کرد که محتوای سیاسی دارد.

پیام به ملت ایران به مناسبت اربعین شهدای تبریز محتوای اعتقادی و مذهبی دارد پیام به ملت ایران درباره ادامه مبارزه تا استقلال حکومت اسلامی محتوای سیاسی دارد پیام به ملت ایران نوید مراجعت به وطن که بسته شدن فرودگاه‌ها به دستور شاپور بختیار را شامل می‌شد و علت آن به تعویق افتادن بازگشت به ایران بود و محتوای آن سیاسی است

پیام به طویف و ایلات بویر احمد برای حفظ نظم در منطقه سیاسی است پیام به علما و روحانیون درباره پذیرفتن شاپور بختیار توسط امام سیاسی است پیام و هشدار به دولت آمریکا و ترسیم اهداف کلی جمهوری اسلامی در تاریخ ۷ بهمن ۱۳۵۷ با محتوای کامل می‌باشد

پیام به ملت ایران افشای جنایت دولت شاپور بختیار که این جنایات در کل کشور بود و می‌توان گفت که محتوای آن سیاسی است چون مؤلفه جنایت و مقابله با آن یک مفهوم سیاسی می‌باشد. پیام تشکر از دولت و ملت فرانسه چرا که امام از آنجا می‌خواست به ایران عزیمت کند و محتوای آن اخلاقی می‌باشد.

پیام به افسران و سربازان ارتش دارای محتوای سیاسی می‌باشد.

پیام تشکر از ابراز محبت همه اقشار ملت در رابطه با بازگشت امام به ایران محتوای عمومی دارد پیام به آقای محمد صدوقی سپاسگزاری از مردم یزد هم بیان می‌شود دارای محتوای اخلاقی و اجتماعی می‌باشد پیام به ملت ایران و تاکید بر نداشتن سخنگو منظور سخنگو بودن از طرف امام چه امام فرمودند کسی از طرف بنده سخن گو نمی‌باشد که این پیام نیز دارای محتوای سیاسی است. پیام به ملت ایران در رابطه با حمله لشکر گارد به نیروی هوایی با محتوای سیاسی می‌باشد پیام به ملت ایران عقب نشینی ارتش و پیوستن به ملت با محتوای سیاسی پیام به ملت ایران در رابطه با حفظ آرامش همکاری با دولت موقت با مؤلفه‌هایی همچون جلوگیری از آشوب و هرج و مرج دارای محتوای سیاسی می‌باشد...

نمودار و جدول بندی مخاطبان پیام‌های امام خمینی (ره) در سال ۱۳۵۶

زمان	مکان	موضوع	مخاطب	منبع
مرداد ۱۳۵۶ / ۱۳۷۵	نجف	ابراز نفر از خائنین	عمومی	صحیفه امام: جلد ۳، ص ۲۰۴-۲۰۵
۳ مرداد ۱۳۵۶ / ۸ شعبان ۱۳۹۷	نجف	دعوت از مجامع فرهنگی برای افشای جنایات رژیم	انجمن اسلامی آمریکا و کانادا	صحیفه امام: جلد ۳، ص ۲۰۹-۲۱۰
۴ مرداد ۱۳۵۶ / شعبان ۱۳۹۷	نجف	عدم نقش اسلام در رژیم شاه	اتحادیه انجمن‌های اسلامی دانشجویان در اروپا	صحیفه امام: جلد ۳، ص ۲۱۱-۲۱۲
۱۳ آبان ۱۳۵۶ / ۲۱ ذی القعدة ۱۳۹۷	نجف	جنایاتی استعمار و سلطنت پهلوی	یاسر عرفات	صحیفه امام: جلد ۳، ص ۲۵۴-۲۵۶
۲۱ آبان ۱۳۵۶ / ۲۹ ذی القعدة ۱۳۹۷	نجف	اسلام خواهی ایران	علمای اعلام و ملت ایران	صحیفه امام: جلد ۳، ص ۲۶۰-۲۶۲
آبان ۱۳۵۶ / ذی القعدة ۱۳۹۷	نجف	پیام تشکر از تلگراف - تسلیت به مناسبت شهادت آقای سید مصطفی خمینی	علمای آذربایجان	صحیفه امام: جلد ۳، ص ۲۳۳
۲۵ آبان ۱۳۵۶ / ۴ ذی الحجه ۱۳۹۷	نجف	ادامه مبارزات تا نجات اسلام	دانشجویان خارج کشور و مسلمانان ایران و جهان	صحیفه امام: جلد ۳، ص ۲۶۵-۲۵۶
؟	؟	توصیه صبر و شجاعت	فضلا و طلاب حوزه علمیه قم	صحیفه امام: جلد ۳، ص ۲۶۸
۲ بهمن ۱۳۵۶ / ۱۲ صفر ۱۳۹۸	نجف	نوید پیروزی	ملت ایران	صحیفه امام: جلد ۳، ص ۳۱۴-۳۱۷
۱۵ بهمن ۱۳۵۶ / ۵ ربیع	نجف	لزوم پرهیز از تفرقه، نوید	ملت ایران	صحیفه امام: جلد ۳

ص ۳۱۴-۳۱۷		پیروزی		الاول ۱۳۹۸
ص ۳۲۷-۳۲۱	اتحادیه انجمن‌های اسلامی	وظایف روشنفکران	نجف	۲۴ بهمن ۱۳۵۶/۵ ربيع الاول ۱۳۹۸
ص ۲۵۳-۲۵۵	ص ۳۲۷-۳۲۱	دانشجویان در اروپا	مسلمان	۱۸ اسفند ۱۳۵۶/۱۹ ربيع الاول ۱۳۹۸
ص ۲۵۳-۲۵۵	صحیفه امام: جلد ۳	اهالی آذربایجان	نجف	۱۸ اسفند ۱۳۵۶/۱۹ ربيع الاول ۱۳۹۸

در دلالت‌های پیام‌ها به امور زیر باید توجه کرد.

۱- ارزش: باید توجه داشت که پیام حاوی کدام ارزش‌ها، باورها، آرمان‌ها و نیازها است. عزت نفس، اقتدار، آسایش، مهر و محبت، مهارت، دوستی، پیشرفت، استقلال، چیرگی، آزادی، پرخاشگری، عشق، و امثال این‌ها.

۲- ویژگی‌هایی که پیام برای توصیف مردم یا سازمان‌ها به کار می‌برند، کدامند؟ تعلقات سیاسی، دینی، مذهبی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و یا موارد دیگر.

۳- عامل: باید دید که چه کسانی عامل و مسبب عمل معرفی می‌شوند. گروه‌های داخلی، احزاب، روحانیون، اقوام، عوامل خارجی یا عوامل ذی نفوذ دیگر.

۴- استناد مطالب ابراز شده به چه کسانی نسبت داده می‌شود؟ گروه‌های سیاسی، رهبران دینی، اقلیت‌های مذهبی، دانشمندان علوم طبیعی و غیره.

همانطور که در نمودار بالا ملاحظه می‌گردد مخاطبان امام خمینی (ره) در سال ۱۳۵۶ از هر دسته و گروهی می‌باشند. نکته مهم در پیام‌های امام و توجه به مخاطبان این پیام‌ها این است که امام خمینی (ره) در بیشتر پیام‌ها علما و روحانیون و ملت ایران را مخاطب قرار می‌دهد و آنان را بر لزوم پرهیز از تفرقه و داشتن اتحاد دعوت می‌کند و این امر را برای پیروزی انقلاب اسلامی بسیار مهم می‌داند. امام با ژرف اندیشی خاص خود با توجه به پیام‌ها مخاطبین آن را نیز انتخاب می‌کند تا بیشترین تأثیر را بگذارد. او همچنین برای توجه و افشای جنایات رژیم پهلوی مجامع بین المللی و اشخاص سیاسی مشهور را (یاسر عرفات) مخاطب قرار می‌دهد تا بدینوسیله بتواند آنان را تحت تأثیر این جنایات قرار دهد و با خود و انقلاب همراه سازد.

نمودار و جدول بندی مخاطبان پیام‌های امام خمینی (ره) در سال ۱۳۵۷

زمان	مکان	موضوع	مخاطب	منبع
۲ فروردین ۱۳۵۷/۱۲ ربيع الثانی ۱۳۹۸	نجف	رژیم صهیونیستی	مسلمانان ایران و جهان	صحیفه امام جلد ۳، ص ۳۵۸
۴ فروردین ۱۳۵۷/۱۴ ربيع الثانی	نجف	جنایات رژیم	ملت ایران	صحیفه امام جلد

۳، ص ۳۵۹-۳۶۲				۱۳۹۸
صحیفه امام جلد ۳، ص ۳۶۴	شریعت مداری، سیدکاظم	حمله گارد به منزل آقای شریعت مداری	نجف	اردیبهشت ۱۳۵۷ جمادی الاول ۱۳۹۸
صحیفه امام جلد ۳، ص ۳۷۸-۳۸۰	ملت ایران	ادامه مبارزات تا استقرار حکومت اسلامی	نجف	۱۹ اردیبهشت ۱۳۵۷ / ۲۱ جمادی الاول ۱۳۹۸
صحیفه امام جلد ۳، ص ۳۹۶-۳۸۳	روحانیون، طلاب و ایرانیان مقیم عراق	اوضاع ایران - قیام مردمی و عمومی - رهنمود به انقلاب	نجف	۲۳ اردیبهشت ۱۳۵۷ / ۵ جمادی الثانی ۱۳۹۸
صحیفه امام جلد ۳، ص ۳۹۸	یزدی، محمد - قم	عمل به وظایف	نجف	خرداد ۱۳۵۷ / جمادی الثانی ۱۳۹۸
صحیفه امام جلد ۳، ص ۴۰۱-۳۹۹	نامشخص	خانوادگی	نجف	۲ خرداد ۱۳۵۷ / ۱۵ جمادی الثانی ۱۳۹۸

منبع	مطلب	موضوع	مکان	زمان
صحیفه امام جلد ۴، ص ۶۱-۷۰	دانشجویان و ایرانیان مقیم خارج	قیام الهی - وابستگیهای همه جانبه - زائغه نشینی دهقانان	فرانسه نوفل لوشاتو	۲۸ مهر ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۴، ص ۷۱-۸۰	دانشجویان و ایرانیان مقیم خارج	دخالت همه جانبه آمریکا در امور داخلی ایران	فرانسه نوفل لوشاتو	۲۹ مهر ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۴، ص ۸-۹۵	دانشجویان و ایرانیان مقیم خارج	مأموریت شاه از سوی آمریکا	فرانسه نوفل لوشاتو	۲۹ مهر ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۴، ص ۹۶-۱۰۸	دانشجویان و ایرانیان مقیم خارج	اسلام، مکتب حرکت و روش علیه شاه و سرمایه داران	فرانسه نوفل لوشاتو	۳۰ مهر ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۴، ص ۱۰۸-۱۲۰	دانشجویان و ایرانیان مقیم خارج	قیام الله و نقش آن، کارنامه سیاه دودمان پهلوی	فرانسه نوفل لوشاتو	۳۰ مهر ۱۳۵۷

منبع	مطلب	موضوع	مکان	زمان
صحیفه امام جلد ۴، ص: ۱۲۶-۱۲۱	وزیر کابینه ژنرال ضیاء الحق	تقی وساطت دولت‌ها در جریان انقلاب	فرانسه نوفل لوشاتو	۲ آبان ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۴، ص: ۱۳۳-۱۲۷	دانشجویان و ایرانیان مقیم خارج	شرعی بودن نهضت و وظیفه مردم در این دوران	فرانسه نوفل لوشاتو	۲ آبان ۱۳۵۷

۲ آبان ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	ریشه‌های اختلاف مردم با شاه و لزوم تبلیغ اسلام	دانشجویان و ایرانیان مقیم خارج	صحیفه امام جلد ۴، ص: ۱۳۴-۱۴۴
۳ آبان ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	اوضاع آینده ایران	دانشجویان و ایرانیان مقیم خارج	صحیفه امام جلد ۴، ص: ۱۴۵-۱۴۷
۳ آبان ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	قربانی دادن در راه خدا سپر است	دانشجویان و ایرانیان مقیم خارج	صحیفه امام جلد ۴، ص: ۱۴۸-۱۵۳
۴ آبان ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	هشدار پیرامون خروج جواهرات سلطنتی توسط محمدرضا پهلوی	علت ایران	صحیفه امام جلد ۴، ص: ۱۵۴-۱۵۸

زمان	مکان	موضوع	مطلب	منبع
۱۱ آبان ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	فرهنگ و محفل شاه	طالقانی، سید محمود	صحیفه امام جلد ۴، ص: ۲۵۹-۲۶۰
۱۴ آبان ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	تذکر به مردم و سران ارتش	ملت ایران	صحیفه امام جلد ۴، ص: ۳۰۸-۳۱۰
۱۶ آبان ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	روی کار آمدن دولت نظامی	ملت ایران	صحیفه امام جلد ۴، ص: ۳۴۹-۳۵۲
۱۸ آبان ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	دعوت از روحانیون برای کمک به مردمان	علماء و روحانیون ایران	صحیفه امام جلد ۴، ص: ۴۰۸-۴۰۹
۲۳ آبان ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	تجلیل از مبارزات دانشجویان مسلمان و پیش بینی پیروزی نهایی ملت	دانشجویان و ایرانیان مقیم خارج	صحیفه امام جلد ۴، ص: ۴۹۷
۲۴ آبان ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	ضرورت ادامه اعتصابات و حمایت مردم از اعتصابیون	کارکنان شرکت نفت و ادارات دولتی	صحیفه امام جلد ۴، ص: ۴۹۸-۵۰۰
۱ آذر ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	وظیفه اقشار جامعه	ملت مسلمان ایران	صحیفه امام جلد ۴، ص: ۷۵-۷۸
۲۳ آذر ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	جنايات رژیم شاه	ملت ایران	صحیفه امام جلد ۴، ص: ۹۳

منبع	مطلب	موضوع	مکان	زمان
صحیفه امام جلد ۴، ص: ۱۰۳	علما و روحانیون و مردم هند و شاه	ضرورت همکاری و همدردی با ملت ایران	فرانسه نوفل لوشاتو	۴ آذر ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۴، ص: ۱۵۴-۱۵۲	ملت ایران	کشتار مردم مسلمان	فرانسه نوفل لوشاتو	۱۱ آذر ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۴، ص: ۲۲۸-۲۲۷	ملت ایران	راهپیمایی تاسوعا و عاشورا - رفراندوم غیررسمی بودن حکومت شاه	فرانسه نوفل لوشاتو	۲۳ آذر ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۴، ص: ۲۷۲	مسیحیان جهان	تبریک و تهنیت به مسیحیان جهان	فرانسه نوفل لوشاتو	۲ دی ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۴، ص: ۲۸۵-۲۸۳	ملت مسلمان ایران	۶ توصیه عمومی	فرانسه نوفل لوشاتو	۶ دی ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۴، ص: ۳۳۲-۳۳۰	ملت ایران	تحریم پرداخت مالیات، پول آب، برق و ... به دولت شاه	فرانسه نوفل لوشاتو	۱۲ دی ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۴، ص: ۳۵۱-۳۵۰	ملت ایران	اعلام روز نهم صفر به عنوان عزای عمومی	فرانسه نوفل لوشاتو	۱۶ آذر ۱۳۵۷

منبع	مطلب	موضوع	مکان	زمان
صحیفه امام جلد ۵، ص: ۳۵۲	اعتصاب کنندگان مطبوعات	پایان اعتصاب در مطبوعات کشور	فرانسه نوفل لوشاتو	۱۶ دی ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۵، ص: ۳۵۹-۳۵۸	علما و روحانیون مردم پاکستان	جنايات عمال شاه در قم و مشهد	فرانسه نوفل لوشاتو	۱۷ دی ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۵، ص: ۴۰۳-۴۰۲	ملت ایران	توطئه تعرض به مردم به اتهام ساواکی بودن	فرانسه نوفل لوشاتو	۱۹ دی ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۵، ص: ۴۲۸-۴۲۶	ملت مسلمان ایران	تشکیل شورای انقلاب، دولت بختیاری و احتمال کودتای نظامی	فرانسه نوفل لوشاتو	۲۲ دی ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۵، ص: ۴۳۵-۴۳۴	ملت ایران	توطئه حمله به نیروهای نظامی به نام ملت	فرانسه نوفل لوشاتو	۲۳ دی ۱۳۵۷
صحیفه امام جلد ۵،	علما، خطبا و اهالی	وحدت کلمه و دفاع از	فرانسه نوفل	۲۴ دی ۱۳۵۷

لوشاتو	کشور	کردستان	ص: ۴۴۵
۲۵ آذر ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	ملت ایران	صحیفه امام جلد ۵، ص: ۴۷۷-۴۷۹
۲۶ دی ۱۳۵۷		ملت ایران	صحیفه امام جلد ۵، ص: ۴۸۱
۲۷ دی ۱۳۵۷		ملت ایران	صحیفه امام جلد ۵، ص: ۴۸۶-۴۸۷
۲۸ دی ۱۳۵۷		ملت ایران	صحیفه امام جلد ۵، ص: ۴۹۳

زمان	مکان	موضوع	مطلب	منبع
۳۰ دی ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	بازگشت قریب الوقوع به ایران - اخطار به نهادهای غیرقانونی	ملت ایران	صحیفه امام جلد ۵، ص: ۵۰۱-۵۰۲
۵ بهمن ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	علت به تعویق افتادن بازگشت به ایران و نوید مراجعت به وطن	ملت ایران	صحیفه امام جلد ۵، ص: ۵۲۸-۵۲۹
۷ بهمن ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	تکذیب شایعه پذیرش بختیار	علما و روحانیون تهران و شهرستان‌ها	صحیفه امام جلد ۵، ص: ۵۳۶
۷ بهمن ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	هشدار به دولت آمریکا و ترسیم کلی جمهوری اسلامی	دولت آمریکا	صحیفه امام جلد ۶، ص: ۱-۲
۹ بهمن ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	مبارزه با دولت بختیار	ملت ایران	صحیفه امام جلد ۶، ص: ۶
۱۱ بهمن ۱۳۵۷	فرانسه نوفل لوشاتو	تشکر از دولت و ملت فرانسه	دولت و ملت فرانسه	صحیفه امام جلد ۶، ص: ۲۰
۱۲ بهمن ۱۳۵۷	تهران، مدرسه رفاه	عدم همکاری ارتشیان با دولت بختیار	افسران، درجه داران، سربازان ارتش	صحیفه امام جلد ۵، ص: ۴۷۷-۴۷۹
۱۷ بهمن ۱۳۵۷	تهران، مدرسه علوی	ابرازتشکر از تلگراف‌های تبریک به مناسبت ورود امام خمینی به ایران	ملت ایران	صحیفه امام جلد ۶، ص: ۷۱

زمان	مکان	موضوع	مطلب	منبع
۱۹ بهمن ۱۳۵۷	تهران مدرسه علوی	سپاسگذاری از مردم یزد	صدوقی یزدی	صحیفه امام جلد ۶، ص: ۹۶
۲۰ بهمن ۱۳۵۷	تهران مدرسه علوی	تاکید بر نداشتن سخنگو	صدوقی یزدی، محمد	صحیفه امام جلد ۶، ص: ۱۱۲
۲۱ بهمن ۱۳۵۷	تهران مدرسه علوی	حمله لشکر گارد به نیروی هوایی در تهران	ملت ایران	صحیفه امام جلد ۶، ص: ۱۲۱-۱۲۲
۲۲ بهمن ۱۳۵۷	تهران مدرسه علوی	حفظ آرامش و هوشیاری پس از عقب نشینی ارتش	ملت ایران	صحیفه امام جلد ۶، ص: ۱۲۴
۲۲ بهمن ۱۳۵۷	تهران مدرسه علوی	جلوگیری از آشوب و هرج و مرج - لزوم همکاری با دولت موقت	ملت ایران	صحیفه امام جلد ۶، ص: ۱۲۵-۱۲۶

با توجه به پیام‌های صادر شده از طرف امام خمینی در سال ۱۳۵۷ به وضوح می‌توان مشاهده کرد که بیشتر پیام‌های ایشان، سیاسی است و خطاب به دانشجویان و ایرانیان مقیم خارج و ملت ایران صادر گردیده است. ایشان با مخاطب قرار دادن ملت ایران و ایرانیان خارج از کشور در این ایام و افشای جنایات و ستمگری‌های رژیم پهلوی و تبیین آن‌ها برای این گروه آنان را از بطن جامعه ایران آن روز آگاه می‌سازد و از آنها می‌خواهد تا به جامعه و مردم بپیوندند و در این قیام که همه جانبه الهی است شرکت نمایند او در پیام‌های ویژه‌ای افسران و سران ارتش را خطاب قرار می‌دهد و از آنان می‌خواهد مقابل مردم قرار نگیرند و به صف جامعه و مردم بپیوندند. (ر، ک، مرندی، ۱۳۷۸) امام خمینی (ره) درباره روی کارآمدن دولت - نظامی هشدار می‌دهد و از اتحاد ملت می‌خواهد که در این باره باهوش باشند و سران ارتش را به پرهیز از تن دادن به این کار دعوت می‌کند ایشان با دعوت کارکنان و مسئولین کشور به اعتصابات از مردم می‌خواهد به این اعتصابات ملحق شوند و از آن حمایت کنند امام همه اقشار ملت را به اتحاد در برابر رژیم پهلوی و می‌خواند و این را نوعی از وظیفه تلقی می‌کند. این شخصیت بی بدیل در پیام‌های خود بارها و بارها ملت ایران را خطاب قرار می‌دهد تا به مردم گوشزد نماید که این شما هستید که با اتحاد و دست در دست یکدیگر دادند سبب پیروزی اسلام و انقلاب خواهید شد. ماهیت رژیم پهلوی و اقدامات و جنایات صورت گرفته از سوی نظام غیرقانونی سلطنت به تعبیر امام (ره) و تلاش این رژیم در هدم و تخریب اسلام و مذهب یکی از دلایل اصلی شکل گیری انقلاب اسلامی ذکر می‌شود. امام همواره در طول زندگی

سیاسی خود نقش آگاهی بخش و هدایتگر جریان انقلابی مردم در مبارزه با رژیم شاه را بر عهده داشتند. افشای ماهیت و عملکرد رژیم پهلوی در سیاست‌ها و برنامه‌هایی همچون فراندنم، انقلاب سفید، لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی، لایحه کاپیتولاسیون، جشن‌های ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی، ستمکاری‌های رژیم در مبارزه با مردم بی دفاع و مراجع و روحانیت، رابطه با رژیم اسرائیل، غیرقانونی بودن نظام سلطنتی و دولت‌های روی کار آمده در این نظام همواره در رأس بیانات، پیام‌ها و مصاحبه‌های امام قرار داشته است. یکی دیگر از مهم‌ترین انتقادات امام به عملکرد شاه در اعتراض به تأسیس حزب رستاخیز می‌باشد که آن را به صورت تحمیلی و مخالف با قانون اساسی و موازین بین‌المللی می‌داند. بیشترین تمرکز امام در سال‌های ۱۳۴۲-۱۳۴۱ و سال‌های نزدیک به پیروزی انقلاب به افشای ماهیت رژیم شاه اختصاص یافته است.

امام یکی از خیانت‌های استعمار در ایران را «ایجاد فاصله میان طبقه جوان و مسائل اسلامی» می‌داند. در این راستا باید گفت که امام از سیاست‌های آمریکا در ایران که به وسیله رژیم شاه اجرا و عملی می‌شد انتقاد می‌کرد. تشریح جنایات آمریکا در ایران یکی از محورهای سیاسی پیام‌های امام را تشکیل می‌دهد که با توجه به برهه‌های زمانی خاص شاهد پیام‌ها، مصاحبه‌ها و سخنرانی‌هایی در این زمینه هستیم. (ر، ک، فوزی، قربانی، ۱۳۹۳)

نتیجه‌گیری

رسالت این مقاله بررسی مهم‌ترین محورهای پیام‌های نهفته امام خمینی^(ره) در کتاب صحیفه بوده که با استفاده از روش تحلیل محتوایی بوده است. محتوای پیام‌ها سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اخلاقی و مذهبی بوده است که مخاطب آنها همه اقشار، جریان‌ها، شخصیت‌ها و... بوده است. مقوله‌های پیام‌ها عبارتند از: دین و سیاست، جایگاه و مقام روحانیت، تداوم مبارزه، وحدت، مقاومت و استقلال از بیگانگان، ارزیابی شرایط ایران، اقدامات و جنایات شاه، آمریکا و دخالت‌های آن در ایران، نیروهای مسلح، تشکر از ملت و... محتوای این پیام‌ها ناشی از این است که همواره سرنگونی نظام غیرقانونی سلطنتی و برکناری شاه به عنوان نماینده این نظام و لزوم استقرار حکومتی اسلامی بر مبنای آرای عمومی و با تکیه بر قوانین اسلامی و الهی یکی از بزرگترین دغدغه‌های ایشان در طول زندگی سیاسی و فعالیت‌های سیاسی‌شان بوده است. بر این اساس مهم‌ترین اثرات این پیام‌ها که منجر به پیروزی انقلاب اسلامی ایران شد عبارت است از:

- ۱- مشخص شدن جبهه حق و باطل؛
- ۲- افشای چهره ضداسلامی حکومت پهلوی و اظهار تنفر و انزجار عمومی مردم از نظام حاکم؛
- ۳- انزوای سیاسی حکام جور؛
- ۴- اختلاف و پراکندگی بین جبهه شرق و غرب
- ۵- گرایش مردم به مکتب اهل بیت علیهم السلام و اعتماد به حَقانیت آنان و احیای این مکتب؛
- ۶- تشکل شیعه به عنوان یک مکتب عظیم سیاسی، انقلابی در برابر جریانات سیاسی؛
- ۷- حرکت‌های سیاسی و قیام‌های خونین در شهرهای مختلف ایران
- ۸- سقوط دولت خودکامه پهلوی و آغاز عصر جدیدی در تاریخ اسلام؛
- ۹- پیروزی انقلاب اسلامی ۱۳۵۷

پیشنهاد

برنخبگان، دولت مردان و تمامی جریان‌های فکری، سیاسی لازم است که به تأسی از این پیام‌ها بدون تحریف واقعیتها در حفظ و استمرار انقلاب اسلامی کوشا باشند و شرایط حساس و تاریخی انقلاب اسلامی را با مدیریت صحیح درک نموده و در اجرایی کردن بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی همت نمایند.

کتابنامه

- امام خمینی (الموسوی)، روح‌الله (۱۳۷۸). صحیفه امام، مجلدات، تهران: نشر عروج.
- بلیک، رید و ادوین، هارولدسن (۱۳۷۸). طبقه‌بندی مفاهیم در ارتباطات، ترجمه مسعود اوحدی تهران: سروش.
- دیکسون، دیوید؛ ساندرز، کریستین و هارجی، اون (۱۳۹۰). مهارت‌های اجتماعی در ارتباطات میان‌فردی، ترجمه خشایار بیگی و دیگران، تهران: رشد، چاپ پنجم.
- رفیع پور، فرامرز (۱۴۰۰). تکنیک‌های خاص تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۵). جامعه‌شناسی ارتباطات، تهران: اطلاعات، چاپ هفدهم.
- سیدامامی، کاووس (۱۳۹۰). پژوهش در علوم سیاسی، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی و دانشگاه امام صادق (ع) چاپ سوم.
- طالقانی، محمود (۱۳۸۱). روش تحقیق نظری، تهران: دانشگاه پیام نور.
- الطریحی، فخرالدین (۱۳۶۲). مجمع البحرين/ تحقیق احمد الحسینی، تهران: مرتضوی.
- فرانکفورد، چاوا، دیوید نچمیاس (۱۳۹۰). روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی، ترجمه فاضل لارجانی و رضا فاضلی، تهران: سروش.
- فرهنگی، علی‌اکبر (۱۳۷۴). ارتباطات انسانی (ج ۱)، تهران: رسا، چاپ دوم.
- فوزی، یحیی، قربانی، فاطمه (۱۳۹۴). «تحلیل محتوای کمی و کیفی مصاحبه‌ها و پیام‌های امام خمینی^(ره) براساس صحیفه امام»، فصلنامه اندیشه سیاسی در اسلام، شماره ۳، صص ۷۵-۹۸.
- کرپندورف، باقر (۱۳۹۰). تحلیل محتوا، مبانی روش‌شناسی، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نی.
- گیل، دیوید و دیگران (۱۳۸۴). الفبای ارتباطات، ترجمه محمد نبوی و دیگران، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، چاپ اول.
- مانهایم، یارول و ریچارد ریچ (۱۳۹۲). روش‌های تحقیق در علوم سیاسی: تحلیل تجربی، ترجمه لی لا سازگار، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۹۱). ارتباط شناسی، تهران: سروش، چاپ هفتم.
- مردانی، مهدی (۱۳۷۸). ارتش از دیدگاه امام خمینی^(ره)، تبیان دفتر ۳۹، تهران: عروج.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۴). پیرامون انقلاب اسلامی، قم: صدرا.
- ویمر، راجردی و جوزف آر. دومینیک (۱۳۹۲). تحقیق در رسانه‌های جمعی، ترجمه کاووس سیدامامی، تهران: سروش.